

Критерії та показники моральної спрямованості молодших підлітків

¹ *Попов Володимир Дмитрович, аспірант, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна*

Анотація: У статті представлено психологічну структуру моральної спрямованості школярів молодшого підліткового віку. На цій основі автором обґрунтовуються критерії сформованості моральної спрямованості підлітків (мотиваційно-ціннісний, пізнавально-поведінковий, особистісно-рефлексивний), виокремлено їх показники. Запропоновано діагностичний інструментарій для вимірювання динаміки моральної спрямованості школярів за визначеною критеріальною базою.

Ключові слова: молодші підлітки, моральна спрямованість, критерії, показники, виховання.

Постановка проблеми. Розбудова в Україні якісно нової системи освіти відбувається в умовах ускладнення виховних проблем, поширення негативних явищ у шкільному середовищі. Численні соціологічні та психолого-педагогічні дослідження свідчать про недостатній рівень морально-духовних цінностей, особистісну недосконалість значної частини учнів підліткового віку, песимістичне сприйняття життя, відчуження від дорослих. За цих умов питання морального виховання молодого покоління належать до проблем загальнодержавного масштабу.

Один з найважливіших періодів особистісного становлення є підлітковий вік. Ученими (Л. Божович, Л. Виготський, О. Ковальов, В. Крутецький, М. Левітов, Л. Рувинський, Д. Фельдштейн, Л. Фрідман та інші) доведено, що цей вік супроводжується суттєвими змінами у психічному розвитку особистості, у тому числі в підвищенні рівня самосвідомості, осмисленні своїх можливостей і прагнень у новій для себе ролі члена суспільства, інтенсивному присвоєнні культурних цінностей, на основі чого відбувається її культурне самовизначення, зростання допитливості, прагнення до самостійності, вияв-

лення непримиримості з несправедливістю і злом. Водночас для молодших підлітків характерні невизначеність ідеалів, емоційна невтриманість, імпульсивність, впливовість до навіювання, слабка воля. Ці чинники зумовлюють особливу складність та суперечливість процесу морального виховання учнів молодшого підліткового віку.

Закономірно постає питання про формування в молодших підлітків моральної спрямованості як основи моральної вихованості, адже саме спрямованість сприяє морально-духовному самовизначенню особистості, детермінує її поведінку, вчинки, ставлення до дійсності, до інших людей, до себе.

Спектр досліджень, які можуть слугувати опорою розв'язання проблеми формування моральної спрямованості молодших підлітків, є тематично досить широким. Особливий інтерес у контексті порушеної проблеми мають сучасні дослідження різних аспектів морального виховання: теоретичні засади морального виховання (О. Богданова, В. Лозова, І. Мар'єнко, А. Троцько, І. Харламов, Н. Щуркова та інші); вивчення специфіки процесу виховання підлітків (Л. Виготський, М. Забродський, М. Кле, І. Кон, А. Ренан, Д. Фельдштейн та інші); мотивація моральної поведінки і діяльності (С. Анісімов, В. Асєєв, Л. Буєва, В. Вілюнас, Г. Карвацька, О. Кононко, О. Леонтєв, В. Мерлін, П. Якобсон); концепція особистісно-орієнтованого виховання (І. Бех, Є. Бондаревська та інші); формування моральних уявлень, понять та цінностей особистості (О. Вишневецький, О. Докукіна, І. Зязюн, З. Плохій, А. Сиротенко); формування морального моральної поведінки та морального вчинку школярів (М. Боришевський, А. Гусейнов, І. Дубровіна, І. Кравченко, В. Кузь, М. Левківський, К. Чорна, Д. Шимановський); засвоєння морального досвіду, моральних норм (О. Дубасенюк, Л. Канишевська, В. Оржеховська); формування моральної поведінки в умовах сім'ї (Т. Алексеєнко, К. Журба, В. Постовий); формування моральних норм на основі християнських цінностей (Г. Ващенко, С. Ярмусь); висвітлення форм і методів організації діяльності сучасних підлітків у виховному процесі (О. Безпалько, Т. Вольфовська, І. Вачков, В. Вербець, Л. Данилова, Т. Дем'янюк, Т. Кузьменко, М. Каргіна, В. Лопанська, В. Оржеховська, С. Пішун та інші); вивчення окремих аспектів формування моральної спрямованості (З. Алієва, А. Бездухов, О. Боровець, Т. Давиденко, В. Кондаков, Е. Нікеєв, О. Скрябіна);

Попри велику кількість наукових досліджень, які певним чином сприяють розв'язанню порушеної проблеми, можна констатувати, що в су-

часній педагогічній науці не розкрито достатньою мірою сутність і зміст структурних компонентів моральної спрямованості молодшого підлітка, відсутнє наукове обґрунтування критеріїв та показників їх сформованості.

Мета статті – з урахуванням специфіки структурних компонентів моральної спрямованості молодших підлітків обґрунтувати критерії та показники її сформованості.

Основна частина. На підставі аналізу різних підходів до розуміння спрямованості особистості (Б. Додонов, М. Дуранов, І. Дуранов, В. Жернов, В. Мясичев, К. Платонов) дійшли висновку, що *спрямованість особистості* є складним сталим особистісним утворенням, що визначає особливості тенденцій поведінки й дій людини, її ставлення до інших людей, до себе й до різних аспектів своєї життєдіяльності.

Узагальнюючи вищевказані положення, *моральну спрямованість* визначаємо як інтегровану рису особистості, яка акумулює в собі різноманітні за ціннісним змістом її потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, що сприяє досягненню суспільного чи особистого блага, утверджує добро і визначає моральну поведінку й систему гуманістичних ставлень людини до дійсності, до інших людей, до самого себе.

Специфіка змісту структурних компонентів моральної спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, ціннісні орієнтації) молодших підлітків зумовлюється їхніми віковими особливостями, найважливішими з яких у цьому контексті є: виникнення почуття дорослості, яке відображається не лише як суб'єктивне переживання, що засвідчує нову якість у ставленні підлітка до самого себе, але й нове ставлення до інших людей; виникнення інтересу до свого внутрішнього світу, до переживань, пов'язаних з моральними питаннями і нормами; зріст самосвідомості та формування самооцінки.

Одним із головних критеріїв сформованості моральної спрямованості особистості, у тому числі особистості молодшого підлітка, є духовно-моральні цінності, які розглядаємо як єдність національних і загальнолюдських цінностей.

Зміст цінностей, які повинні засвоїти підлітки з урахуванням їхніх вікових особливостей включає [9]:

– забезпечення подальшого розвитку у школярів знань про загальнолюдські цінності, усвідомлення ними необхідності побудови взаємовідносин між людьми і цілими народами на засадах рівності й справедливості;

– стимулювання розуміння підлітками національних цінностей – ролі рідної мови в житті кожного українця і українського народу взагалі, значущості національної ідеї в подальшому роз-

витку нації, важливості збереження національних традицій і звичаїв як значущих здобутків української культури;

– формування у школярів громадянських цінностей на основі знань провідних положень Конституції і чинного законодавства, основних демократичних прав й обов'язків громадянина, забезпечення усвідомлення себе представниками великої держави України, розуміння сутності суспільного обов'язку;

– поглиблення в учнів знань сімейних цінностей, забезпечення усвідомлення ними власної ролі й відповідальності у створенні щасливої родини;

– стимулювання засвоєння підлітками особистісних цінностей, поглиблення розуміння ними сутності провідних морально-вольових якостей і шляхів їх формування тощо;

– забезпечення подальшого опанування учнями знань про способи діяльності і поведінки, узгодженої з визначеними цінностями.

Моральну спрямованість особистості значною мірою характеризує її громадянське самовизначення, яке формується в процесі участі підлітка в суспільному житті, сприяє збагаченню його соціального досвіду і становленню як громадянина. За сприяння соціального оточення підліток, як зазначає Н. Вознюк, здійснює моральну саморегуляцію не лише як ситуативну самозміну на рівні конкретних вчинків, а й у формі свідомого управління процесом перспективного саморозвитку, планомірного й стихійного самоформування, самоперетворення, самовизначення в масштабі всієї життєдіяльності [3, 42]. Отже, морально самовизначитись означає здатність свідомо орієнтуватись у системі суспільних цінностей, у виборі громадянської позиції, беручи до уваги як особистісні, так і суспільні інтереси.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що формування моральної спрямованості молодших підлітків передбачає розвиток у школярів таких моральних якостей, як: громадянськість, відповідальність, почуття обов'язку, толерантність, здатність до взаємодії, комунікації, співпереживання тощо.

Досліджуючи процес формування моральної спрямованості школярів, ми акцентували увагу вчителів, які брали участь у експериментальній роботі, на вихованні у підлітка почуття патріотизму.

Виховання патріотичних почуттів як показника моральної спрямованості особистості підлітка пов'язується нами з формуванням у нього культури міжнаціональних відносин, яка виявляється у повазі до інших народів, їхніх прав, інтересів, цінностей; толерантному ставленні до інших культур і традицій; гуманізації міжнаціона-

льних стосунків; мирному співіснуванню; співпраці в глобальному масштабі на засадах моральних ідеалів; виробленню негативного ставлення до будь-яких форм насильства (В. Болгаріна [1], К. Чорна [13] та інші).

Важливим показником моральної спрямованості особистості вважаємо почуття відповідальності, яке тісно пов'язується нами з почуттям громадянського обов'язку. Аналіз наукових досліджень з порушеної проблеми дає підстави стверджувати, що почуття відповідальності перед суспільством і кожною людиною зокрема охоплює утвердження в соціальних стосунках гуманних почуттів: доброти, великодушності, справедливості, щирості, сумлінності, взаємоповаги, толерантності тощо (В. Красновський [4], Т. Мазур [5], В. Оржеховська [7], М. Шимановський [14] та інші).

За такого підходу важливого значення в соціальній взаємодії набуває толерантність як одна із моральних якостей особистості. Толерантність, як зазначає Т. Мазур, це добровільна згода на взаємну терпимість різних і протилежних суб'єктів [5, 9–11]. Виховання толерантності передбачає формування у підлітків вміння аналізувати ситуацію середовища, розвивати здатність до критичного самоаналізу, виховувати терпиме ставлення до інших думок та позицій. Отже, за нашими висновками, здатність до соціальної взаємодії виводить громадянина з кола егоїстичних інтересів, залучаючи його до широкої спільної діяльності та виявляючи миротворче демократичне ставлення до співгромадян.

Реалії сьогодення дають підстави стверджувати, що важливого значення у процесі формування моральної спрямованості молодшого підлітка набувають знання та навички дотримання здорового способу життя, шляхи вдосконалення індивідуальних фізичних та психологічних якостей як засіб забезпечення соціальної активності та працездатності молодих громадян і як профілактика девіантної й деліквентної поведінки неповнолітніх, прояви якої усе частіше спостерігаються в останні роки. Формування культури здорового способу життя запобігає негативним проявам поведінки підлітка та виховує таку якість, як «цінність здоров'я», що визначає гуманістично спрямовану життєдіяльність суб'єкта [6].

Для діагностики сформованості моральної спрямованості особистості молодшого підлітка пропонуємо такий діагностичний інструментарій: педагогічне спостереження; анкетування з метою встановлення розуміння молодшими підлітками суті моральних категорій; опитувальник для визначення типу спрямованості підлітків за емпатійними тенденціями (за методикою

А. Мехрабієна та Н. Епштейна); опитувальник для визначення типу спрямованості підлітків за комунікативними нахилами (за методикою О. Боровець); тест на визначення типу спрямованості підлітків за співвідношенням егоцентризму-соціоцентризму (за проективним тестом егоцентричних асоціацій Т. Пашукової); методика «Закінчи речення» для вивчення рівня морального розвитку учнів; ранжування найважливіших особистісних моральних якостей; діагностика здатності до самоактуалізації, самокорекції та інші.

Висновки. З психологічного погляду, виховання моральної спрямованості молодшого підлітка – це цілісний процес удосконалення внутрішнього світу зростаючої людини. Критерії і показники сформованості моральної спрямованості молодшого підлітка базуються на складових, які є комплексом різних напрямів виховання: патріотичного, національного, морального, правового, екологічного, естетичного, трудового, фізичного. Водночас критерії та показники сформованості моральної спрямованості молодшого підлітка мають відбивати сформованість

окремих структурних компонентів досліджуваної якості (потреби, мотиви, інтереси, установки, ідеали, ціннісні орієнтації) та охоплювати різноманітні якості особистості (інтелектуальні, вольові, емоційні, мотиваційні тощо), які функціонують у взаємозв'язку як єдина цілісна система.

З огляду на це, критеріями і показниками сформованості моральної спрямованості молодших підлітків є: мотиваційно-ціннісний (наявність моральних потреб, морального ідеалу; конструктивне ставлення до загальнолюдських цінностей, навколишнього світу, інших людей, до власного «Я»; до участі у суспільно-корисній та громадській діяльності, до особистісного самовдосконалення); пізнавально-поведінковий (знання моральних категорій, норм і правил моральної поведінки; активна участь підлітків у суспільно-корисній й громадській діяльності; уміння керуватися моральними цінностями у власній поведінці; уміння протидіяти в поведінці негативним впливам); особистісно-рефлексивний (виявлення моральних якостей, сформованість рефлексивних умінь, адекватність самооцінки).

ЛІТЕРАТУРА

1. Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта: (Нац. свідомість як засіб єднання етнічної та загальнолюдської системи цінностей) / В. Болгаріна, І. Лощенкова // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 2-6.
2. Ващенко О. Педагогічна взаємодія як складова здоров'я дитини / О. Ващенко // Директор школи України. – 2000. – № 3. – С. 65-68.
3. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. / Н.М. Вознюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
4. Красновський В.М. Організація шкільного виховного процесу – гуманістичний підхід / В. М. Красновський // Освіта і управління. – 1999. – № 3. – С. 41-46.
5. Мазур Т.Г. Гуманізація стосунків у навчально-виховному процесі / Т.Г. Мазур // Початкова школа. – 1996. – № 9. – С. 9-11.
6. Оржеховська В.М. Педагогіка здорового способу життя / В.М. Оржеховська // Шлях освіти. – 2006. – № 4. – С. 29-32.
7. Оржеховська В.М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В.М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25-31.
8. Савченко О. Здоров'я дітей – пріоритет реформування шкільної освіти / О. Савченко // Шкільн. світ. – 2000. – № 22. – С. 3.
9. Ткачова Н.О. Реалізація ціннісного підходу до організації педагогічного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів: навч.-метод. посібник / Н.О. Ткачова. – Х.: Константа, 2006. – 318 с.
10. Ханчин В.С. О методике изучения уровня нравственной воспитанности детей как предпосылки управления процессом нравственного формирования / В.С. Ханчин // Проблема управления процессом воспитания (материалы симпозиума). – М.: МГУ, 1971. – С. 43-47.
11. Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка / Н. Е. Харламенкова. – М.: Ин-т психологии РАН, 2004. – 295 с.
12. Харламов И. Ф. Нравственное воспитание школьников: пособие для класс. руководителей / И.Ф. Харламов. – М.: Просвещение, 1983. – 160 с.
13. Чорна К.І. Особистісно зорієнтована система громадянського виховання школярів / К.І. Чорна // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): зб. наук. праць. – К.: Пед. думка, 2000. – С. 23-29.
14. Шимановський М.М. Виховання громадянської толерантності як цінності / М.М. Шимановський // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. – К., 1997. – С. 214-215.
15. Щербань П. М. Високоморальна людина. Якою вона повинна бути?: Моральне виховання дітей та молоді / П. М. Щербань // Сільська школа. – 2002. – № 9/10. – С. 6.

Popov V.D. Criteria and indicators of the moral orientation of the preteen youngsters

Abstract. The article considers an essence of the moral orientation as integral personal qualities accumulating valuable content varieties of their needs, motivations, interests, attitudes, ideals that contribute to social or personal benefits, strengthen the good and define moral behavior and system of the person's humanistic perception of reality, other people and themselves. The author analyzed the specific content of structural components of the preteen youngsters' moral ori-

entation, which is conditioned by their age peculiarities (occurrence of a feeling of an adulthood manifested not merely as the subjective experience indicating a new quality of self-perception, but also as a new attitude to other people; growing interest in their inner world, in experiences associated with moral matters and standards; development of self-awareness and formation of self-appraisal). The article shows that criteria and indicators of maturity of moral aspects of the preteen youngsters are based on the complex components of various courses of upbringing: moral, patriotic, national, legal, ecological, esthetic, labour and physical. The author proves that criteria and parameters of moral orientation of the preteen youngsters should reflect maturity of separate structural components of the researched qualities (needs, motives, interests, attitudes, ideals, values) that are interrelated to work as a uniform system and are manifested in behavior of teenagers. Criteria and indicators of maturity of the preteen youngsters' moral orientation, according to the author, are motivational-value (presence of moral needs, moral ideal; constructive approach to universal human values, outside world, other people, to their selves; to participation in socially beneficial activities, to self-perfection); cognitive-behavioral (knowledge of moral categories, norms and rules of moral behavior; active participation of a teenager in socially beneficial activities; ability to follow moral values; ability to resist negative influences on behavior); and personal-reflective (manifestation of moral qualities, maturity of reflexive skills, appropriateness of self-esteem). The author proposes a set of diagnostic methods and techniques to determine a level of maturity of the moral orientation of a preteen youngster.

Keywords: preteen youngsters, moral orientation, maturity, criteria, indicators, upbringing.

Попов В.Д. Критерии и показатели моральной направленности младших подростков

Аннотация. В статье раскрыта сущность моральной направленности как интегрированного качества личности, аккумулирующего в себе разнообразные по ценностному содержанию ее потребности, мотивы, интересы, установки, идеалы, которые способствуют достижению общественного или личного блага, утверждает добро и определяет нравственное поведение и систему гуманистических отношений человека к действительности, к другим людям, к себе. Автором проанализирована специфика содержания структурных компонентов моральной направленности младших подростков, которая обуславливается их возрастными особенностями (возникновение чувства взрослости, проявляющееся не только как субъективное переживание, свидетельствующее новое качество в отношении к себе, а и новое отношение к другим людям; возникновение интереса к своему внутреннему миру, к переживаниям, связанными с нравственными вопросами и нормами; возрастание самосознания и формирование самооценки). В статье показано, что критерии и показатели сформированности моральной направленности младшего подростка базируются на составляющих комплекса различных направлений воспитания: морального, патриотического, национального, правового, экологического, эстетического, трудового физического. Автором доказывается, что критерии и показатели моральной направленности младшего подростка должны отражать сформированность отдельных структурных компонентов исследуемого качества (потребности, мотивы, интересы, установки, идеалы, ценностные ориентации), которые функционируют во взаимосвязи как единая целостная система и проявляются в поведении подростка. Критериями и показателями сформированности моральной направленности младшего подростка, по мнению автора, являются: мотивационно-ценностный (наличие нравственных потребностей, нравственного идеала; конструктивное отношение к общечеловеческим ценностям, окружающему миру, другим людям, к собственному «Я»; к участию в общественно-полезной деятельности, к личностному самосовершенствованию); познавательно-поведенческий (знание моральных категорий, норм и правил нравственного поведения; активное участие подростка в общественно-полезной деятельности; умение руководствоваться моральными ценностями в поведении; умения противостоять в поведении негативным влияниям); личностно-рефлексивный (проявление нравственных качеств, сформированность рефлексивных умений, адекватность самооценки). Автором предлагается комплекс диагностических методов и методик для определения уровня сформированности моральной направленности младшего подростка.

Ключевые слова: младшие подростки, моральная направленность, сформированность, критерии, показатели, воспитание